

מאוסלו לירושלים

חמש-עשרה שנות לוחמה
פסיכולוגית פלסטינית
(1993-2008)

רון שליפר

מרכז אריאל לחקר תקשורת וביטחון

תשע"א

©

כל הזכויות שמורות
מרכז אריאל לחקר תקשורת וביטחון
www.arcdc.org.il
תשע"א – 2011

הבאה לדפוס: "לשון לימודים" בע"מ, ירושלים
leshon@netvision.net.il

תוכן העניינים

5	מבוא
6	הגדרה בסיסית
7	הגוף המבצע
8	אמצעי העברה
10	מטרות-העל של הקמפיין הפלסטיני נגד ישראל (1993-2008)
11	עקרונות הפעלה
	אשמה 12 ♦ נידוי 12 ♦ זיקה 13 ♦ הפחדת/הרתעת האויב באמצעות גילוי נחישות ואכזריות 14 ♦ מנכס לנטל 15 ♦ הגדל עוצמתך 16 ♦ דף חדש 16
17	האסטרטגיות בהפעלת הלוחמה הפסיכולוגית הפלסטינית
	יזומה והתקפיות 17 ♦ מניעת פעילות ישראלית בחו"ל 18 ♦ דמוניזציה של ישראל 19 ♦ התקפות פוליטיות בעקבות פעילות טרור 19 ♦ מיקסום השפעה 19 ♦ הדרגתיות בהעלאת דרישות מִישראל/אומנות מתיחת החבל 20 ♦ היחס לאמת 22
25	טכניקות נפוצות בל"פ הפלסטיני
	יצירת הזדמנות וניצול הזדמנות 25 ♦ ליכוי רגשות 26 ♦ הקרסת מנגנוני האויב 27 ♦ ניהול מדיה ויחסי ציבור 27
29	סיכום
32	הערות
37	נספח: אירועים עיקריים בעימות הישראלי-פלסטיני 1993-2008
38	מקורות

מרכז אריאל לחקר תקשורת וביטחון הוקם במטרה
לבחון – באמצעות כלים אקדמיים – את תחומי ההשקה
שבין מידע לבין ביטחון ישראל.

עד כה קיבל המידע, במשמעותו המסורתית של איסוף
מודיעין, מקום מרכזי בתשומת הלב של מערכת הביטחון.
אך תחומים אחרים, כגון לוחמת מחשבים ולוחמה
פסיכולוגית, נדחקו לשוליים המסווגים.

המרכז פועל באמצעות ייזום מחקרים, קיום ימי עיון וכנסים,
הפקת פרסומים ועוד, להעלאת נושא המידע כנשק לתשומת
הלב של גורמים במערכת הביטחון ולקהל הרחב.

המרכז ישמח לקבל הצעות לפעילות מחקרית מחוקרים,
אנשי שטח וסטודנטים לתארים מתקדמים.

מרכז אריאל לחקר תקשורת וביטחון
קריית המדע, אריאל 40700

דוא"ל: info@ardc.org.il
אתר אינטרנט: www.ardc.org.il

מבוא

הסכמי אוסלו (1993) בין ישראל לאש"ף היו ההישג הפוליטי המשמעותי ביותר של הפלסטינים, מאז שהחלו את מאבקם נגד ישראל בשנות השישים, וצעד מכריע בראייתם בדרך להשגת מדינה עצמאית במאבק הזה היתה הלוחמה הפסיכולוגית האמצעי העיקרי של הפלסטינים להשגת יעדיהם הפוליטיים.

השימוש הרחב שעשו ועושים הפלסטינים בלוחמה הפסיכולוגית במאבקם נגד ישראל הוא המאפיין העיקרי בפעילותם היום-יומית, והיא בעלת חשיבות מרכזית בהצלחתם גם בהשוואה לשימוש שעשו תנועות טרור אחרות בעולם בהפצת מידע לקהל האויב שנגדו נאבקו. לשם הצלחת המערכה המדינית הוכפפה הפעילות השוטפת, ובעיקר הפעילות האלימה — החל מפיגועי התאבדות במרכזי הערים וכלה בירי קסאמים ומרגמות — למימוש המטרות הפוליטיות שנקבעו על ידי ההנהגה הפלסטינית. מבחינה זו, המקרה הפלסטיני הינו מקרה חריג, שבו הלוחמה הפסיכולוגית מקבלת מעמד בכורה על פני פעילויות אחרות.

במאמר זה אסקור את הלוחמה הפסיכולוגית הפלסטינית בחמש-עשרה השנים מאז הסכמי אוסלו (1993) ועד לסיום התהדיה/הרגיעה בין ישראל לחמאס בעזה במבצע "עופרת יצוקה" בסוף דצמבר 2008. חלקו הראשון מתמקד בתיאור עקרונות העל שהינחו את הפלסטינים בהפעלת לוחמה פסיכולוגית. החלק השני מתאר את האסטרטגיות הספציפיות שהתאימו לצרכיהם מול ישראל, והחלק השלישי מפרט מספר טכניקות ששימשו את הפלסטינים בהעברת מסרים יעילים במשך תקופה ארוכה לציבור הישראלי ואשר הביאו להם הישגים פוליטיים מרשימים בתקופה זו.

בדיסציפלינת הלוחמה הפסיכולוגית מקובל לחלק את קהלי היעד לשלשה: בית, אויב, והנייטראלים. מאמר זה מתמקד במאמצים הפלסטינים מול קהל האויב שלהם — קרי ישראל. "האויב" הוא כינוי רחב היקף הכולל את כל הפלגים המשפיעים בקרב החברה הישראלית. הפניה במאמר תהיה כללית אבל בהגדרה ה"משפיעים" נחלקים לשתי תת-קבוצות: הראשונה היא המערכת הפוליטית, אנשי ציבור, אנשי חינוך ואמנות והאקדמיה; והשנייה — אנשי המדיה המקומית (המדיה הזרה המערבית גם נכללת כאן בעקיפין דרך הלחץ העקיף שהיא מפעילה

על הציבורים בארץ החשופים אליה) שהקבוצות המוזכרות לעיל מקיימות עם המדיה מערכת יחסים סימביוטיים. התפיסה היא שכל אלו מייצרים אקלים מחשבתי שבתורו משפיע על מעגלים רחבים בחברה.

ראשי אש"ף פעלו לפי אסטרטגיה זו עוד מראשית מאבקם בשנות השבעים אבל המאמצים המאורגנים הגלויים נכנסו להילוך גבוה החל מהאינתיפדה הראשונה ב-1987.¹

הגדרה בסיסית

לוחמה פסיכולוגית תוגדר כ"סך האמצעים הלא-אלימים בעיקרם שמפעילים הצדדים במהלך עימות, לצורך שכנועם של קהלי יעד להשגת יעדים צבאיים ופוליטיים". המרכיבים החשובים בהגדרה זו הם "אמצעים לא-אלימים בעיקרם" כדי להבדיל בין לוחמה פסיכולוגית (להלן ל"פ") לבין השפעה פסיכולוגית של פעולות לחימה/טרור. פעולות השכנוע מתבצעות לא רק בשעת המלחמה עצמה אלא גם במהלך עימות ממושך בין שני גורמים פוליטיים, כמו מדינות וארגוני טרור. הלוחמה הפסיכולוגית בהגדרתה היא בלתי אלימה, שכן היא עוסקת בהפצת מידע, אבל היא מסתייעת בעובדה שלמהלכים צבאיים בעת לחימה (כמו ירי טילים והפצצות מטוסים) או לפיגועי טרור, יש גם השפעה פסיכולוגית על קהלי היעד שאותם מבקשים לשכנע.

הלוחמה הפסיכולוגית היא תורת לחימה אידיאלית עבור הצד החלש בעימות, והוא פועל להגביר בהתמדה את מאמציו בתחום הזה, שכן אין ברשותו את המשאבים והיכולת הצבאית לנהל לוחמה קונבנציונלית נגד יריבו. מנגד, הצד החזק יטה להזניח ברוב המקרים את השימוש בלוחמה הפסיכולוגית, שכן הנסיון ההיסטורי מראה שהוא מבסס את תפיסת הביטחון הלאומי שלו על יתרונו הצבאי הקונבנציונלי.

במטרה לתקשר עם קהלי היעד שהוגדרו מראש, עושה יוזם הלוחמה הפסיכולוגית שימוש במכלול אמצעי ההעברה הנגישים לו, החל בכרוזים המוטלים ממטוסים, כתובות גרפיטי על קירות בתים, הצהרות מנהיגים ועד לניצול הטכנולוגיה החדשה של שיווק מודרני, כמו אתרי האינטרנט, מסרונים, ביפרים ורשתות חברתיות.² בראיה זו, המדיה המקומית והבינ-לאומית היא למצער רק עוד כלי באמתחת אמצעי הל"פ של היוזם.

בניתוח המרכיבים הפסיכולוגיים בקונפליקט התמונה מסתבכת יותר מאחר ובקונפליקטים יש גם רובד פסיכולוגי לגיטימי של נסיונות להשפעה. כך, בניהול משא ומתן, הצדדים מפעילים מניפולציות פסיכולוגיות כגון איומים בעזיבת שולחן המו"מ, הצהרות שונות על אופיו וכוונתיו השליליות של הצד השני וכדומה. מהו אם כן הקו המפריד בין ניהול מו"מ ללוחמה פסיכולוגית?

התשובה טמונה במארג האמצעים שבהם משתמש צד לקונפליקט. אם המו"מ הפוליטי הוא רק אמצעי אחד הפועל במקביל לאחרים, כולל אלימים, ומטרתו להכניע/להשמיד את הצד השני, והמו"מ המדיני הוא רק אמצעי לקידום המטרה הרי שהלוחמה הפסיכולוגית (בבריטניה למרבה הבלבול כינו אותה בראשית מלחמת העולם השנייה "לוחמה פוליטית") היא אסטרטגיית העל והיא מפעילה גם מו"מ מדיני כזרוע שלה. באמצעות זרוע כזו היא תומכת ביעדי העל של הלוחמה הפסיכולוגית-האסטרטגית של צד. בראיית מאמר זה, מטרתה של אסטרטגיית הרשות הפלסטינית הייתה כפיית ישראל צבאית ופוליטית, לקבל מדינה פלסטינית לצידה ולפי הצהרות ראשיה להוות קרש קפיצה ל"פלסטין מן הנהר לים". בראיה זו המו"מ המדיני תמך בל"פ וההיפך ולכן במקומות שונים במאמר זה אלמנטים מניהול מו"מ ייכנסו להגדרת הל"פ וינותחו לפי כללי הלוחמה הפסיכולוגית.

לאור זאת, הלוחמה הפסיכולוגית באה לידי ביטוי בסכסוך זה בשתי רמות, ברמה האסטרטגית וברמה הטקטית. ברמה האסטרטגית היא פן מרכזי בפעילות הפוליטית ומטרתה ליצור את האווירה המתאימה לפעילות הפוליטית. וכך גם הפעילות האלימה היא כפופה לה ומשרתת אותה.

ברמה הטקטית הלוחמה הפסיכולוגית שווה בערכה לכל הזרועות האחרות וכך היא מעצימה את האפקט של הפעילות הצבאית ושתייהן נועדו לשרת את הזרוע הפוליטית. כמובן שאבחנה זו היא תיאורטית בלבד. במציאות יש ערבוב תחומין שיש לשער ששורר בפועל.

הגוף המבצע

אין בדינו מידע גלוי על מערך הלוחמה הפסיכולוגית הפלסטינית במידה ואכן קיים גוף כזה.³ בעוד שבישראל הותר לפרסום כי היה גוף כזה באגף המודיעין ענף לו"מ (לוחמת מודיעין) שפורק בשנת 1999 והוקם מחדש ב 2004 ושמו

מל"ת (מרכז מבצעי תודעה),⁴ הרי שהפלסטינים לא שיחררו כל מידע בתחום עד למבצע עופרת יצוקה בדצמבר 2008. אז פורסם ביוזמת החמאס כי הארגון בעזה פועל לנטרל את הלוחמה הפסיכולוגית הישראלית וכי הוא מפעיל אמצעים שונים כגון השתלטויות על תדר גלי צה"ל בדרום, כרוזים בעברית ומערך אתרי אינטרנט לקהלים שונים.⁵ הפלסטינים הכירו במציאות הא-סימטרית של עוצמתם מול עוצמת ישראל, והל"פ שימשה ככלי להשגת יעדיהם על ידי שילוב של ידע מקצועי שנרכש במדינות הגוש הקומוניסטי ותהליך מתמיד של ניסוי וטעייה לשפר את מבצעי הל"פ שלהם.⁶

כבכל מדינה בעולם הערבי, מינתה הרשות עם הקמתה שר לענייני הסברה – סעיב עריקאת – שקרנו דרכה באינתיפדה הראשונה. עריקאת צבר ניסיון רב ושירת בתפקידי הסברה שונים במשך שנים רבות. בניגוד למצב זה בישראל, ראוי לציין שוררת תפישה אחת וראוי לזכור את גורלו קצר הימים של משרד ההסברה משנת 1974, ולאחל לשר ההסברה החדש בממשלת נתניהו, יולי אדלשטיין הצלחה בתפקידו.

בנאומו המפורסם שנשא ערפאת ב־1996, הצהיר כי יחסל את המדינה הציונית על ידי ריבוי טבעי ולוחמה פסיכולוגית.⁷ גם אם אין כאן הנחיה ביורוקרטית מתועדת, הרי שהתייחסות לנושא מעידה על מודעות לתחום ברמה האסטרטגית של המאבק הפלסטיני בישראל.

בתחילת האינתיפדה השנייה הודיעה הרשות הפלסטינית על פתיחת קורסים בנושא לוחמה פסיכולוגית על מנת לקעקע את העליונות הישראלית בתחום זה. ב"נאום הניצחון" בתום מבצע עופרת יצוקה החמיא איסמעיל הניייה לתושבי עזה "שעמדו בגבורה בפני חיל האויר הישראלי, שתי אוגדות חי"ר ומאות חיילים של יחידת הלוחמה הפסיכולוגית הישראלית". לאנשי המל"ת לא נותר אלא לנווד בראשם.

אמצעי העברה

כל קמפיין של לוחמה פסיכולוגית חייב אמצעי העברה על מנת ליידע את קהל היעד שנבחר להשפעה. אמצעים אלו תלויים בזמינות ובמשאבים והם כוללים קשת רחבה המתחילה בשמועות מפה לאוזן וכלה בתחנות טלוויזיה מוטסות.

מאז ומתמיד הפגינו הפלסטינים יצירתיות רבה בתחום גיוס ויצירת אמצעים להפצת מסריהם תוך ניצול טכנולוגיות זמינות והתמודדות עם המחסומים שהציבה נגדם ישראל. באינטיפדה הראשונה היו אלו הכרוזים והודעות הפקס. הרמקולים של מסגדי חברון אוחדו לרשת אחת ובכך הפכו למעין תחנת רדיו מאולתרת. מצלמות הוידאו הביתיות שאך נכנסו לשוק שינו את הדרך שבה מסוקר סכסוך והפלסטינים (בעידוד הרשתות הזרות) מיהרו לאמץ את הטכנולוגיה.

במסגרת הסכמי אוסלו דרש ערפאת אמצעי שידור ומאז הפכו הרדיו והטלוויזיה הפלסטינים לכלי הפצה יעיל במיוחד כלפי קהל הבית.

מאז אמצע שנות התשעים, הופכת רשת האינטרנט לכלי מוביל של הפצת מידע. האינטרנט חוצה גבולות, עלותו נמוכה ויעילותו רבה בהפצת מסרים לקהלי יעד מפולחים. לשימוש המואץ באינטרנט כזירת לחימה מרכזית של הפלסטינים תרמו גם רמת ההשכלה הגבוהה בקרבם, קיום הפזורה בעולם המערבי, זמינות הטכנולוגיה עקב הקירבה לישראל, וכן חוסר היכולת להטיל צנזורה על התכנים לצד עוצר ומגבלות תנועה שהטילו שלטונות ישראל על התושבים. לפלסטינים יש נוכחות מאסיבית באינטרנט. האוניברסיטאות הפלסטיניות, כמו ביר זית ואל-נג'אח, הן "בתי חרושת לייצור אתרים".⁸ המדובר במאמץ פלסטיני מתואם⁹ ולא בהתארגנות ספונטנית, ולכן בהגדרה, פעילות זו שייכת לתחום הלוחמה הפסיכולוגית. הרשת מאפשרת הפצת מידע מתסיס, למשל ההאשמה שישראל משתמשת באסירים פלסטיניים כשפני ניסוי לבדיקת נשקים כימיים וביולוגיים¹⁰ (ראה דמוניזציה). היתרון הנוסף בהפצת מידע באינטרנט הוא שכתובת כמה שורות בהודעת דואר אלקטרוני, כמו במקרה האחרון, הכניסה לכוננות את השב"ס והניעה את דובר משרד החוץ והמנהל האזרחי להתייחס לעניין (ראה הקרסת מנגנוני האויב).

האנונימיות שהרשת מאפשרת היא כר נרחב ופורה לפעולות של ל"פ שחור או אפור, מה שבעבר דרש תיחכום רב ומשאבים. כך דיווחו אמצעי התקשורת במצרים תוך ציטוט אתר איסלמי המקורב לחמאס כי גלעד שליט נפצע בהפצצות חיל האוויר על רצועת עזה במבצע עופרת יצוקה.¹¹ השמועה זכתה לכיסוי נרחב במהלך המלחמה.

מטרות-העל של הקמפיין הפלסטיני נגד ישראל (1993-2008)

בניהול הלוחמה הפסיכולוגית מייחסים הפלסטינים חשיבות רבה לשלושה קהלי יעד: החברה הישראלית, כחברה הדמוקרטית המערבית היחידה באזור, היא זו שמצביעה בקלפי, משפיעה על נבחריה בחיי היום-יום ומגייסת מקיורבה את כוחות הביטחון. הקהל הנייטרלי, במיוחד בארה"ב ובמערב אירופה, היכול להפעיל לחץ מדיני וכלכלי על ישראל להיענות לתביעותיהם הפוליטיות של הפלסטינים. כאמור, מאמר זה לא עוסק בקהל הנייטרלים ישירות אלא בהקשר עקיף של הפעלת לחץ על הישראלים הדואגים לתדמיתם במערב.

קהל היעד השלישי הוא החיילים עצמם (כולל מפקדיהם). חשיבותו של קהל הבית בניהול הלוחמה פסיכולוגית היא בכך שגיוסו למאבק לאומי תוך נכונות להקרבה אישית הוא תנאי יסודי להצלחה. הדברים רלוונטיים במיוחד לפלסטינים שכן מאבקם נגד ישראל הוא ממושך וקשה, והתבצע במרבית התקופה תחת כיבוש ובמהלך עימות אלים בין הצדדים, תוך עליונות ישראלית ברורה, דבר הכרוך באבידות ובנזקים.

את מטרות-העל של הפלסטינים לקהלים השונים קבעה ההנהגה הפלסטינית בראשות יאסר ערפאת, ראש אש"ף ויושב ראש הרשות הפלסטינית ונשיאה במשך תקופה ארוכה עד מותו ב-2004. יורשו, מחמוד עבאס (אבו מאזן) והנהגת החמאס בראשותו של איסמאעיל הניה, השולטת ברצועת עזה (מאז יוני 2007), ראו עד מבצע "עופרת יצוקה" בניהול המאבק הצבאי נגד ישראל (באמצעות פיגועי ההתאבדות וירי קסאמים על שטחה) את זירת המאבק העיקרית. מאז ינואר 2008 מקדיש החמאס מאמץ להתחמשות צבאית דרך המנהרות ברפיח, ומייחסת בשלב זה חשיבות רבה לניהול הלוחמה פסיכולוגית (דו"ח ועדת גולדסטון היא דוגמא מוצלחת).

מאמר זה עוסק בפנייה הפלסטינית לקהל הבית של ישראל, ובמיוחד לחברה האזרחית. על פי סקירת הל"פ הפלסטינית נראה שרובם המוחלט של המסרים הפלסטינים הופנו אל החלק האזרחי של קהל הבית בישראל ופחות אל הצבא. יש לראות בכך בדיעבד שיקול אסטרטגי מושכל מאחר ופנייה ישירה אל החיילים עצמם תיתקל בכוז ובדחייה. הפיתרון היה פנייה אל מקבלי ההחלטות ומעצבי

הדעה על מנת שההנחיות שייתנו יגבילו את מרחב התמרון של כוחות הביטחון. זאת בשונה מהאינתיפדה הראשונה שהיתה לא אלימה באופיה ולכן היתה כר פעילות נוח להפנות מסרים גם אל החיילים עצמם.

המטרה הפוליטית העיקרית של הל"פ הפלסטינית לגבי ישראל היתה שכנוע מנהיגיה והציבור – באופן ישיר ובעקיפין באמצעות הנייטראלים – בצורך לממש הלכה למעשה את הסכמי אוסלו מ-1993 ומ-1995 והסכם וואי מ-1998. אלה נועדו להביא לנסיגה ישראלית הדרגתית משטחי יהודה שומרון וחבל עזה ולהרחיב בהתאם את זכויות הפלסטינים ולהביא בסיומו של התהליך לניהול מו"מ בין הצדדים על הסדר הקבע. בנוסף, ביקשו הפלסטינים לגייס תמיכה פוליטית רחבה ככל האפשר במדינותם, הן בישראל והן במדינות העולם, ולשכנע אותם בכנות כוונותיהם לקיים את ההסכמים, לנקוט במדיניות מתונה ולהפסיק את פעולות הטרור. בנוסף, הם פעלו להביא לשחרור אסירים בידי ישראל (אחד-עשר אלף במספר), כל זאת תוך המשך קיום הקשרים הכלכליים איתה ואספקת שירותים שונים ממנה (כמו בתחום הבריאות).

המטרות של הל"פ הפלסטינית נגד ישראל בתחום הצבאי לא היו שונות ממאבקים לאומיים אחרים – ערעור המוראל, שכן נחישותם של הפלסטינים בניהול המאבק הלאומי נגדם ונכונותם לסבול יבואו להם את הניצחון; טיפוח רגשות אשמה בישראל על פגיעה באוכלוסיה אזרחית; הרתעתה מביצוע פעולות צבאיות נגד הרשות הפלסטינית וגורמים שנמצאים בשטחה בתגובה לפעולות טרור, בעיקר במהלך אינתיפאדת אלאקצא (2000-2005). לצורך כך שילבו הפלסטינים בין אלימות לפעולות שכנוע לא-אלימות וניצול ההשפעות הפסיכולוגיות של מעשי טרור.

עקרונות הפעלה

לאחר שמנוסחות המטרות המדיניות הנדרשות מהמאמץ המתוכנן פונה מפעיל הל"פ ובוחר מתוך מגוון רחב של עקרונות הפעלה המתאימים לצרכיו. זאת באורח תיאורטי, אך יש להניח שלא מדובר בהכרח במקרה הנדון בתכנית שקולה ומתוכננת אלא סביר יותר שמדובר בניסוי וטעייה שארכו מספר שנים. יחד עם זאת הספרות המחקרית בתחום מראה שהפלסטינים לא המציאו עקרון הפעלה ייחודי אלא שיכללו עקרונות קיימים שבוצעו במלחמות המאה העשרים במאבקים נגד דמוקרטיה, כגון מאבק היישוב נגד שלטונות המנדט, אלג'יר,

וצפון אירלנד ובנו מערכת ייחודית המתאימה לצרכיהם. יש לציין בהקשר זה את השילוב של טרור המתאבדים כמרכיב ייחודי בתמונת המאבקים הללו.

עקרונות ההפעלה המרכזיים של הל"פ בהם עשו הפלסטינים שימוש בניהול מאבקים נגד ישראל כללו אשמה (guilt), נידוי, זיקה והתניה, הפחדת/הרתעת האויב באמצעות גילוי נחישות ואכזריות, ויתור כקרש קפיצה, מנכס לנטל, הגדלת העוצמה ופתיחת דף חדש.

א ש מ ה (GUILT)

אשמה היא אחד מגורמי ההנעה המרכזיים בהתנהגות האנושית והל"פ לא איחרה לנצלה לצרכיה. הטמעת רגש אשמה בלב חייל האויב בשעת מלחמה מעקרת את כל יעילותו, וכאשר הטמעה זו מופעלת על קהל האזרחים ששלח אותו הרי שהלחץ על החייל מופעל בעקיפין ומעצב את השקפתם של העומדים להתגייס בשנים הבאות. רגשות אשמה מובילים ליעד הנכסף של ליבוי פציפיזם וסרבנות מצפונית בקרב האויב, בעוד שהמפעיל פנוי ללכות את אש המוטיבציה להילחם בקרב קהליו שלו.

האינתיפדה הראשונה היתה נקודת מפנה באסטרטגיית הל"פ הפלסטינית בכך שאיתרה את דעת הקהל הישראלית כקהל יעד מניב פירות פוליטיים. בטכניקות שונות הומחשו לציבור בישראל פניה המכווערות של המלחמה ובמיוחד לנפגעים אזרחיים. כך העבירו הפלסטינים באופן רצוף סיפורים ותמונות על נפגעים אזרחים כאשר הסיפור הבולט בשנים האחרונות היו הנפגעים האזרחיים בהפצצת ביתו של סלאח שחאדה בעזה. קהל יעד בולט לסוג זה של מידע הם טייסי חיל האוויר וכן חיל התותחנים שמפעילים נשקים ממרחק ומעדיפים שלא לראות את תוצאות מעשיהם.

נ י ד ו י

מטרת עיקרון זה היא לגרום לנתק בין ממשלת היריב לבין הקהילה הבין-לאומית. בדרכו של העיקרון עומד מכשול האינטרסים ביחסים הבין-לאומיים המכתיבים קשר גם עם גורמים שליליים אם הם חיוניים לממשלה. לשם כך פועל מפעיל הל"פ במישורי הקשר ה"רכים" (תרבות, מדיה, חברה) וה"קשים" (דיפלומטיה, ביטחון וכלכלה). בסדק שנפער בתדמית המדינה ישאף מפעיל הל"פ להרחיב את פעילותו למישורים נוספים. כך מופעל מנגנון גדול להעברת החלטות אנטי-

ישראליות בכל פורום בין-לאומי אפשרי ששיאו היה בוועידת דרבן הראשונה ב-2001, הבכת ישראל במסיבות דיפלומטיות, חרם כלכלי סימלי כגון מוצרי חברת "אהבה", ורתימת הכלכלה לחבלה בביטחון כגון הקמפיין נגד חברת קטרפילר – יצרנית הדחפורים המשוריינים. הנידוי פועל ככדור שלג מכיוון שלאחר מספר הצלחות ראשוניות נוצרת אורה עכורה סביב מדינת היעד, אורה שאותה מלבה מפעיל ה"פ להשגת היעד הבא.

זיקה

משמעות עיקרון זה היא יצירת קשר בין פעולות שמבצעים שני הצדדים, באופן שיהיה נוח לשימוש היוזם. למשל "פעלנו בגלל הפעולה שביצעתם". עיקרון זה מיועד בעיקר להשפיע על מקבלי ההחלטות בישראל ועל הציבור בכלל, והוא נועד ללבות סכסוכים בחברה הישראלית, כאשר כמה אנשים יאמצו את הנרטיב הפלסטיני ויטענו שאם המנהיגים לא היו פועלים בצורה שפעלו, לא היו הפלסטינים מגיבים כפי שהגיבו. מטרה נוספת היא לצמצם את מרחב התמרון של מנהיגי ישראל באמצעות הצבת מכשול נוסף במערך שיקוליהם לגבי תגובה/ יוזמה. בהתחלה זו חשיבה רציונלית אצל מקבלי ההחלטות ויועציהם (בנוסח "ניתן היה למנוע את הפיגוע לו רק...") ואחר כך נכנס שיקול זה לתת-ההכרה וגורם לשיתוק פעילות, שמעצים בתורו את התחושות של אזלת יד ותבוסה. בעדיפות משנית יישום עיקרון זה נועד לקבל לגיטימציה לפעולה מקהל הבית הפלסטיני (במידה ומקומי נפגע מפעולות ישראל, יש לרשות תירוץ לומר ש"פעלנו בתגובה לצעדים של ישראל").

מקרה בולט ליישום העיקרון הזה היה הודעת החמאס שבתגובה לחיסולו של יחיא עיאש, "המהנדס" של החמאס (בינואר 1996), יבצע האירגון פיגועי נקמה אכזריים (הודיע לסוכנות רויטרס שהוכשרו לפעולה עשרה מתאבדים). חמאס אכן מימשו את כוונתם בפיגועים בבית ליד – מה שמעצים את הפגיעה. כמובן שבפועל לא היתה קיימת זיקה כזו, שכן פיגוע בקנה מידה כזה מחייב כאמור הכנות ממושכות. המטרה העיקרית במקרה הזה הינה להרתיע את מקבלי ההחלטות בישראל מלפעול נגד הפלסטינים בעתיד, עקב התגובה הוודאית שתבוא עקב יוזמתם ("אם לא הייתם עושים את הפעולה, לא הייתם מקבלים את התגובה"). גם לאחר מכן לא פסק החמאס לפרסם "הבטחות" על פיגועים. העובדה שרובם ככולם לא התממשו, לא מנעה מהציבור בישראל (במידה והתקבל מידע נוסף, גם מגורמי ביטחון) מלייחס לדברים האלה אמינות רבה.

הפלסטינים גם הצליחו להטמיע בקרב הציבור בישראל את חשיבותו של רעיון נקמת הדם וכאשר איימו בנקמה לאחר שספגו מכה מכוחות הביטחון, ישראלים החלו להבין ולהאמין שזו דרך העולם הערבי ופיגועי הנקמה הבאים בשרשרת הינם מעשה לגיטימי.

הפחדת/הרתעת האויב באמצעות גילוי נחישות ואכזריות הצד החלש בסכסוך מבקש במגוון אמצעים למנוע מיריבו בעל העוצמה מלהפעיל את כוחו הצבאי נגדו, שכן ברור שיושב בעימות ישיר וכך גם יאבדו הישגיו המדיניים. טכניקה ותיקה למימוש מטרה זו היא הרתעת האויב ע"י יצירת מצג של נחישות ואכזריות. הנחישות מוצגת באמצעות נכונות רחבה להקרבה אישית במאבק הלאומי: מרואיינים מציינים כמה קרובי משפחה איבדו במהלך הסכסוך מפגיעות צה"ל, ילדים וזקנים משמיעים הצהרות על נכונות ללכת עד הסוף, כאשר הראיונות מתקיימים לרוב במחנות הפליטים על מנת להראות את העוני הקשה, ובמשתמע, שאין מה להפסיד נוכח תנאי החיים העלובים שבהם הם חיים. תימת "הנחישות הפלסטינית" הועברה גם באמצעות הפצת מידע שהחמאס מאמן מתאבדים על ידי קבורתם בחיים ובחינת חוסנם הנפשי בצורה זו. דיווחים אלה קיבלו סיקור מכמה כלי תקשורת בארה"ב ובישראל.¹²

בעיקרון על זה טמון פרדוקס עמוק המקרין על כל האסטרטגיה הפלסטינית. מחד, מבקשים הפלסטינים להציג עצמם כדויד הקטן מול גוליית (מכאן גם השקעה רבה במיתוג הסיכסוך כ"ישראלי-פלסטיני" ולא כ"ישראלי-ערבי"), ומאידך, הם פונים אל רחמיו וחמלתו של העולם המערבי ואל ישראל כיריב צבאי שיש להתחשב בעצמתו. יש לציין שזהו האתגר התדמיתי העומד גם בפני ישראל, אלא שהמציאות מראה שהפלסטינים עמדו בו ביתר הצלחה.

התשובה לפרדוקס טמונה בכמה מישורים. ברמה הפסיכולוגית אנשים מסוגלים להאמין בדברים סותרים בו-זמנית. במישור האידיאולוגי של המערב בשנות החמישים, במלחמות השחרור בעולם השלישי, כל המעצמות השולטות הן רעות וכל התנועות לשחרור לאומי הן לגיטימיות מעצם הגדרתן. את החלק הלוגי החסר (דהיינו: ישראל אינה זרוע של מעצמה קולוניזטורית) השלימו הפלסטינים על ידי הצגתה כזרוע של ארה"ב הריאקציונית. משנפל הגוש הסובייטי, עברו להתמקד בתשתית האידיאולוגית שטופחה בשלשה עשורים לשיח הרדיקלי של הזכויות. כשעלה החמאס לשלטון בעזה, המשיך גם הוא בשיח המפוצל כדוגמת החשכת עזה, וביתר שאת, בהעצמת הקרבנות האזרחיים במבצע "עופרת יצוקה",

יחד עם דמוניזציה איסלמית (היהודים כצאצאי קופים וחזירים). מבחינת הל"פ, החמאס נמצא בשלב הראשוני שבו היה הפת"ח בשנות השבעים, ומנגנון הפצת המסרים ההולך ומתפתח שבשליטתו מעיד על הבנתו את חשיבות הפנייה לנייטרלים.

ברמה התדמיתית הצליחה ההנהגה הפלסטינית בראשות ערפאת ליצור את הבידול בין העם הפלסטיני הסובל לבין קבוצות אלימות קטנות בקרבו שפועלות מחוסר ברירה.¹³ כבר בשלב מוקדם פנה ערפאת לפעילות ברמה הדיפלומטית במערב על מנת לשכנע מנהיגים וממסדים שלמים שיש לדון עימו והצלחתו בכך מעוררת השתאות.¹⁴

האכזריות הוצגה במהלך האינתיפאדה השנייה בעקבות הצלחותיה של ישראל בביצוע "סיכולים ממוקדים" ע"י כלי טיס. מהמכונות השרופות הוציאו פלסטינים את הגופות והציגו לראווה איברים פנימיים, טבלו ידיים בדם ההרוגים והניפו אגרופים קמוצים. פעילות זו נועדה להעביר מסר של "אנחנו מטורפים". הדימוי הוויזואלי היה חזק והצילומים התפרסמו במדיה הישראלית והזרה. עם זאת, לאחר תקופה קצרה הפסיקו הפלסטינים לפרסם את התמונות האלה, לאחר שהבינו שהן משרתות את ישראל, בכך שהם מוצגים כפראים חסרי תרבות. בהפגנות צולמו פלסטינים נושאים חרבות ולובשים מסכות מאיימות, כדי להעביר את המסר "אנחנו פראים ונקמתנו איומה".¹⁵

ביטוי נוסף לעקרון זה היה באמצעות טיפול חסר רחמים באנשים שנאשמו בשיתוף פעולה עם האויב הישראלי בתקופה של עליית החמאס לשלטון בעזה (2007). אז התקיימו משפטי ראויה לאנשים אלה שבסופם בוצעו הוצאות פומביות להורג. סרטי ההוצאה להורג הם אלימים מדי ולכן לא פורסמו במדיה עילית כמו רשתות בינ"ל, והם הופנו לישראל ואף לעולם הערבי.¹⁶ המסרים המובעים במעשים אלה היו שהפלסטינים הינם חסרי רחמים, נואשים וחסרי מעצורים למען השגת מטרתם ולכן לא ניתן לעצור בעדם. אלה מסרים יעילים שמטילים אימה על היריב ונועדו לעורר אצלו רצון "להתנתק מהמטפורים האלה", דבר שיתורגם לויתורים פוליטיים.

מנכס לנטל

זהו עיקרון מרכזי בלוחמה פסיכולוגית, שנועד לשכנע את האויב שהמשך מדיניותו יביא לו יותר נזק מתועלת. הנזק מתבטא בפעולות טרור, פגיעה במוראל

ובמעמדו הבינ"ל ונזקים כלכליים. מהעיקרון הזה נגזרות הטכניקות של הפצת מסרים בעיקר לקהל הישראלי וגם לקהל הנייטראלי (לרוב ארה"ב ומערב אירופה). לישראל שוגרו מסרים על העלות הכספית של "הכיבוש", הנזקים המוסריים שהוא מביא והנזקים לקשריה עם מדינות העולם. כך נוצר מעין מעגל שבו פונים הפלסטינים לקהלים בארה"ב, כולל ליהודים,¹⁷ ומשחירים את דמותה של ישראל, לאחר מכן הם מציגים לישראל את תמונתה בארצות הברית. הדבר מהווה לחץ פסיכולוגי עצום עליה, אך גם מאפשר לה דרך מוצא, שכן במידה והישראלים ישנו את מדיניותם, יקטן הלחץ הבינ"ל עליהם.

הגדל עוצמתך

זהו עיקרון מוכר בניהול לוחמה פסיכולוגית הקשור גם להונאה, שבו אחד הצדדים, בדרך כלל החלש, מגזים בהפגנת עוצמתו. זאת במטרה להדהים את האויב. לייאש אותו, להכריח אותו לשנות את מדיניותו או להימנע מביצוע פעילות צבאית מתוכננת עקב חשש מאבידות או מחוסר היכולת להביא להכרעה מיידית – מהלך שעלול להביא לגיוס משאבים מוגבר בקרב האויב לאורך זמן ולפגיעה בהחלטיותו. הביטויים המעשיים לכך אצל הפלסטינים היו הצגת נתונים מנופחים על גודל האוכלוסיה (ראה סקרים), מספרי הלוחמים באירגונים, כמויות הנשק והציוד ובניית מערך ביצורים ומכשולים.¹⁸ לרוב, נעשה הדבר בהצהרות פומביות, אולם לעיתים נעשה בעקיפין (באמצעות מפגני עוצמה, סרטי אימונים וכדומה), כך שהאזרח בישראל יוכל להתרשם בעצמו מהעוצמה. כך ליבו הפלסטינים את החששות בצה"ל נגד פעולה צבאית במהלך האינתיפאדה השנייה נגדם. בינתיים הקיזו דם ישראלי בפעולות ההתאבדות.¹⁹

תופעה דומה היתה עם סיום התהדיה בדצמבר 2008, כאשר הפיץ החמאס מידע רב על מערך הביצורים שבנה ואמצעי הלחימה שהבריחו במנהרות דרך מצרים, במטרה, שלא מומשה, להרתיע את ישראל מלתקוף את רצועת עזה.²⁰

דף חדש

כאשר אחד הצדדים בסכסוך, בדרך כלל החלש, רוצה לסיים פרק אלים במערכת היחסים עם אויבו, הוא מכריז על פתיחת "דף חדש", שבה שוכחים כביכול את אירועי העבר האלימים. פסק זמן זה הוא חיוני לצד המפסיד, לצורך התאוששות והתארגנות מחדש עד לשלב הבא של פריצת האלימות שנועדה

להקיז דם נוסף של היריב. טכניקה זו מבוססת כנראה על עיקרון דומה שהיה נהוג בקרב שבטים ערביים ונועדה לאפשר תקופות רגיעה בעקבות סכסוכים בלתי פוסקים ביניהם. הכרזת דף חדש ביחסים נועדה לשכנע את האוייב להוריד את מנגנון ההגנה הפסיכולוגי שלו, אותו מנגנון המאפשר שמירה על מתח, התגייסות והקצאת משאבים. כך ב-1993 פתח צה"ל בית ספר מיוחד להטמעת שיתוף הפעולה עם הפלסטינים שבו עסקו במחקר והפעלה של התמודדות עם סטריאוטיפים שליליים, הכרת תרבות פלסטינית וכו', שהיו חיוניים להפעלת מפקדות הקישור והסיוור המשותפים.

בפועל, עם כל פתיחת "דף חדש" ביוזמה הפלסטינית הסכימה ישראל להפשיר את היחסים ובמהלך תקופת הרגיעה נפתחו המחסומים לרצועת עזה, סולקו מחסומים באיו"ש, התחדשו קשרי המסחר, נערכו סעודות משותפות עם קציני קישור והתקיימו מגעים מדיניים בין הצדדים. כך למשל אבו עבאס, חבר ב"חזית לשחרור פלסטין" של אחמד ג'בריל, חזר לעזה והביע את צערו (אפריל 1996) על תקיפת האוניה "אקילה לאורו" (אוקטובר 1985), שבה נרצח ליאון קלינגהופר הקשיש, שכן עכשיו שורר "עידן חדש".²¹

האסטרטגיות בהפעלת הלוחמה הפסיכולוגית הפלסטינית

לצורך שכנוע קהל היעד שבהם עוסק מאמר זה – קהל האויב הישראלי – הפעילו הפלסטינים באופן עקבי מספר אסטרטגיות. אלה התייחסו להעברת מסרים ולכל פעילות מתוכננת אחרת שנועדה לקדם את השגת מטרותיהם וכללו: יוזמה והתקפיות, הדרגתיות בהעלאת דרישות מישראל, שימוש סלקטיבי באמת, טיפוח קשרים עם המדיה ושימוש בטכניקות של יחסי ציבור, מיצוי מרבי של כל אירוע וניצול רגשות.

1. יוזמה והתקפיות

בלוחמה פסיכולוגית, כמו בתורות לחימה קונבנציונאלית, יוזמה היא מפתח להצלחה, כאשר המטרה היא להביא את האויב למצב של התגוננות קבוע מול "הרעשה" בלתי פוסקת של מסרים, בתקופות רגיעה כמו גם בתקופות מתיחות ועימות, מבלי לתת לו אפשרות לנוח אפילו לרגע. ברמה האסטרטגית נועדה הפעילות ההתקפית לשכנע את היריב שגילוי התנגדות לפעילותו תעלה מחיר

גבוה של מבוכה ונוזק ולכן עליו להפסיק להתנגד ולנטוש כליל את המאבק נגדו, תחילה בתחום הפצת המידע ולאחר מכן בתחום הצבאי. בתחום הטקטי, התקפות היריב גורמות לכך שעליו להתנצל כל הזמן ולהצדיק את פעולותיו, ולכן לא נותר לו פנאי לתכנן כהלכה מהלכים התקפיים.

מימוש עיקרון זה דורש העזה, אנרגיות נפשיות רבות ונכונות לשלם מחיר של ספיגת ביקורת במידה והפעילות לא מצליחה. הפלסטינים השתמשו בעיקרון זה גם אם נתפסו כשוטים גמורים בקרב מדינות המערב, ובוודאי שלא היססו להפעילו מול קהל ערבי ומדינות העולם השלישי. מאפייני התנהגות דומה נמצאו לדוגמא גם בהתנהלותו של שר ההסברה העיראקי מוחמד א-סחאף שהמערב סיווג בטעות כליצנות על סף אי-השפיות. יש מקום רב למחקר תרבותי-אנתרופולוגי מעמיק ומשוחזר מכבלי התקינות הפוליטית של התנהלות העולם הערבי בתחום הרטוריקה ותפיסת המציאות ועיצובה.

במקרה הפלסטיני, הנכונות והמסירות תורמים הרבה להצלחות הפעולה, ומסרים שנראים מופרכים במבט ראשון הופכים במשך הזמן הארוך שפועל הקמפיין לנפוצים ומצלחים.

2. מניעת פעילות ישראלית בחו"ל

הפלסטינים ביקשו למנוע מישראל לבצע כל פעילות בחו"ל, בכל תחום ובכל מקום, למרות שזו, לכאורה, הפרה של כללי המשחק והנימוס המקובלים בין מדינות. לשם כך היו מוכנים לספוג בתחילה ביקורת מהמדינה המארחת, אך במשך הזמן זכו להצלחות ניכרות. לדוגמא, המארגנים של יריד הספרים בטורינו הובכו קשות, כאשר הודיעו (מרס 2008) על מחווה לסופרים ישראלים לקראת שנת ה-60 של מדינת ישראל עקב פעילות מחאה דומה של הפלסטינים. זו כללה הפגנות של איגודי סופרים מוסלמיים ואגודות שונות כגון "ברית ערים תאומות רובע קמזן בלונדון-אבו דיס", ו"יהודים למען חרם על מוצרים ישראליים (BIG-J)" מול שגרירות איטליה בלונדון, ובמקומות שונים באיטליה התקיימו הפגנות ואירועי מחאה.²² כך בהדרגה במשך עשרות שנים יצרו הפלסטינים רתיעה ממסדית מפני מבוכה אפשרית וכך גם הודחקה פעילות הצהרתית למען ישראל אל הקהילה היהודית ותומכים "קשים" בלבד.

3. דמוניזציה של ישראל

תעמולת הזוועה נגד ישראל נועדה להציג אותה כמדינה שטנית, שמבצעת פשעים נגד האוכלוסייה הפלסטינית ופועלת בניגוד לנורמות המקובלות בין מדינות. כאשר ביקרה הילארי קלינטון ברצועת עזה (נובמבר 1999) הודיעה לה סוהא ערפאת, שישראל מרעילה בגז את הפלסטינים. במקרה נוסף, מסר משרד הבריאות של החמאס בעזה (נובמבר 2008), שעקב המחסור בדלק שנגרם בגלל המצור הכלכלי שהטילה ישראל, נמצאים 180 חולים בעזה בסכנת מוות. במקרה נוסף טענו שהחשכת עזה ע"י ישראל מונעת את הפעלת האינקובטורים בפגיות.²³ למרות שניתן לצפות שכל ברדעת יבין שהחמאס הוא שהביא על עצמו צרה זו, ביקשו הפלסטינים באמצעות הפצת הידיעות האלה לייצור אורח כללית של ישראל כמדינת רשע אכזרית שגורמת סבל רב לאוכלוסייה המקומית.²⁴

4. התקפות פוליטיות בעקבות פעילות טרור

הארגונים הפלסטינים לא נרתעו מלתקוף את ישראל גם על רקע פעילות טרור שביצעו בעצמם או היו קשורים אליה. כאשר הציגה הרשות, בשנים הראשונות אחרי הסכם אוסלו, את פעילותה נגד גורמי הטרור וחשפה כלי נשק של החמאס (ראה קשרים עם המדיה ויחסי ציבור), ציין הד"ר טייב אל רחים, מזכיר הרשות (מאי 1995), שיש גורמים בישראל המשתפים פעולה עם החמאס בהחדרת חומרי נפץ לעזה.²⁵ כאשר ישראל דרשה מהרשות (מרס 1996) להסגיר לידיה את מוחמד דף, מנהיג צבאי בכיר בחמאס, השיב ערפאת שאינו יודע היכן הוא נמצא ואף ציין שישראל מרעיבה את הפלסטינים ושהמשך הסגר מזמין פיגועים נוספים נגדה.²⁶ באירוע נוסף, דהר נהג ערבי-אמריקאי במכוניתו לתוך הטרימפיאדה בגבעה הצרפתית בירושלים (פברואר 1996), נורה ונהרג. הפלסטינים תקפו את ישראל והאשימו אותה שאצבעה קלה מדי על ההדק ושהיא לא מבחינה בין פיגוע לתאונת דרכים.²⁷

5. מיקסום השפעה

כדי למקסם את ההון הפסיכולוגי והפוליטי של אירוע מסוים, פעלו הפלסטינים לשמר את האירועים השונים במרכז תשומת הלב הציבורית זמן רב ככל שניתן. כך כל אירוע, כמו הפגנה, תהלוכה, פעילות צבאית (חיסול ממוקד) או אזרחית (הטלת סגר) של ישראל נגדם, הוצג מכמה כיוונים. במקרה של מוות, קיימו

ראיונות עם אימו של ההרוג, לאחר מכן עם אחיו ואחיותיו, חבריו, מפקדיו במחותרת (לעיתים מזומנות ראיון חשאי), הראו מוצגים מחייו על מנת להוכיח לכתבים שההרוג היה אדם חיובי ותמים. אם היה מדובר במשפחה או קבוצה שנפגעה, אזי כל התהליך הזה הוכפל במספר האנשים.

על מנת להפיק רווח פוליטי מההלוויות של הרוגי המאבק הלאומי, בין אם מדובר במתאבדים/לוחמים, או באוכלוסיה אזרחית שנפגעה בשוגג ע"י ישראל, נקבע נוהל קבוע של לווייה עם מאפיינים איסלאמיים מובהקים. הגופה כוסתה בבד ירוק, המת הוצג ופניו חשופות, והתקיים טקס פרידה של בני משפחתו. כאשר היו כמה הרוגים התקיימה הלווייה מרוכזת, המתים הוצגו ל"פוטו אופ" למדיה ומסע הלווייה עצמו זכה לכיסוי תקשורתי צמוד. הזעם האוטנטי סיפק דימויים חזקים לצלמים הפלסטינים שכאמור השתלטו מאז 2000 (תחילת אינתיפאדת אלאקצא) על הכיסוי התקשורתי של השטחים ובאופן מיוחד ברצועת עזה.

6. הדרגתיות בהעלאת הדרישות מישראל/אומנות מתיחת החבל²⁸

הלוחמה המהפכנית, האלימה והלא אלימה, מתבססת על שורת צעדים קטנים, שכל אחד מהם אינו מהווה איום על היריב, ועל העלאת תביעות מעטות ממנו במשך תקופת זמן ארוכה. כל צעד נוסף מתבסס על ההישג של הצעד הקודם ומהווה בסיס למתיחה נוספת של החבל. כאשר האויב יתעורר יהיה כבר מאוחר מדי והוא יגלה שידי כבולות או שהוא נמצא בעמדת נחיתות ניכרת מבחינה פוליטית וצבאית. הרציונאל לכך ברור – ביצוע פעולה בהיקף גדול או העלאת תביעה מוגזמת, תעורר התנגדות או תגרה את האויב לבצע תגובה חזקה. בלשון אחרת, המטרה באסטרטגיה זו היא להימנע מלספק לאויב נימוקים לצאת לפעולת נגד, שכן "בגלל צעד קטן לא יוצאים למלחמה". את החבל יש לרפות מיד כשנדמה שהוא נמתח יותר מדי, שכן אחרת תבוא תגובה כואבת מצד האויב, שעלולה להטות את המאזן על פיו ולבטל את ההישגים שהושגו עד כה.²⁹

חשוב להבחין בין פעילות פוליטית לגיטימית לבין לוחמה פסיכולוגית. עקרון ההדרגתיות אכן נכון גם לפעילות פוליטית שגרתית ושל ניהול משא ומתן. אך כאשר הדרגתיות זו מגובה או משולבת באלימות, והיא רק אמצעי אחד מתוך רבים שמטרתו השמדת היריב ולא רק השגת הישגים פוליטיים כאלו או אחרים, הרי שיש לראות פעילות זו בראי של לוחמה.

הפלסטינים השתמשו באסטרטגיה זו באופן שיטתי, בעיקר כדי לכרסם בריבונות ישראל בשטחים, וכך לסייע בהדרגה בהשגת מטרת-העל של הקמת מדינה עצמאית. את משימתם זו עשו כפי שמבצעים כל פרויקט מורכב – פיצול למטלות ביניים ואותן למטלות משנה וכך הלאה עד לפרטים הקטנים. להלן כמה דוגמאות להמחשה.

כאשר הרגישו ברשות הפלסטינית שפעולות ההתאבדות מתחו את החבל יותר מדי ושישראל צפויה להגיב בצורה קשה, נקטו במספר פעולות להרפות אותו. כך הצטלם גנרל ראזי אל ג'בלי, מפקד המשטרה הפלסטינית, עם מחבל מתאבד שנתפס ע"י הרשות לפני שיצא למשימתו בכפר דרום ברצועת עזה. ערפאת הודיע (יוני 1995) שהרשות תפסה 30 ק"ג חומר נפץ שיועדו לפיגוע.³⁰ חמאס הודיע (יוני 1995) שבפיגוע בגוש קטיף פעל המחבל על דעת עצמו.³¹ (ראו גם "העברת אחריות"). במקביל פעלו כדי להרתיע את ישראל מלבצע פעילות נגד (כמו חיסולים ממוקדים מכלי טיס, הכנסת כוחות קרקעיים לרצועת עזה והטלת סגר). באמצעות השמעת איומים על חידוש פיגועי ההתאבדות, הדגשת עוצמתם שתגרום לאבידות קשות לישראל, וציון העובדה שסגר על השטחים אינו יעיל, שכן יש להם דרכים לעקפו.³²

מרגע שהושג הישג כלשהו הוא הפך מייד לבסיס לתביעה הבאה.³³ זהו אמנם עיקרון מתחום ניהול מו"מ ומיושם לרוב במשא ומתן בנושאים שונים, אך בהקשר הפסיכולוגי פעלו הפלסטינים ליצור את התחושה שזו מוסכמה מקובלת מאז ומעולם ואין כל מקום למחשבה שנייה בנושא. במצב כזה לא קיימים קווים אדומים במשא ומתן והמטרה היא להביס את היריב, שכן מדובר ב"משחק סכום אפס" (כלומר, ניצחון של צד אחד מהווה תבוסה לשני), עד למימוש המטרה האסטרטגית. ביטוי מובהק להתנהגות פלסטינית בהתאם לעיקרון הזה הוא הדרישה מישראל לבצע מחוות לרשות באמצעות שחרור אסירים. כאשר שוחררו 101 אסירים לאחר החתימה על הסכמי אוסלו, צמצמה הרשות את היקף החגיגות בטענה שמדובר בכמות אסירים קטנה מדי.³⁴ במקביל היא העלתה דרישות להגדיל את מספרם (בידי ישראל מוחזקים כ-11,000 אסירים) ולשחרר גם אסירים ביטחוניים עם "דם על הידיים", ולבסוף אף את השייח' אחמד יאסין שישראל סירבה לשחרר.³⁵ במקביל הפיצו הפלסטינים שמועות והצהרות על מהלכיה הצפויים של ישראל: "ישראל התחייבה לשחרר 3500 אסירים", "ישראל תאלץ להסכים לחזרה של 100,000 פליטי 48' לגליל".³⁶ פעילות זו חורגת מהספקטרום הצר של טכניקות פסיכולוגיות בניהול משא ומתן, ובעצם היא מהווה חלק מהאסטרטגיה הכללית של התשת היריב על ידי הטמעת רגשי ייאוש בקרב

מסיכוי לניצחון, מאחר שיריבו הפלסטיני ממולח יותר, מיומן יותר, ובטוח הארוך הזמן פועל רק לטובתו.

7. היחס לאמת

בעולם המערבי נתפס השקר כדבר שלילי שיש לעשות הכול כדי להימנע ממנו, ולכן כאשר מנהיג נתפס בשקר, זו עילה מוצדקת לסילוקו מתפקידו. מנגד, בעולם הערבי השמירה על הכבוד חשובה הרבה יותר ומצדיקה צעדים מרחיקי לכת כולל שימוש בשקרים.³⁷ לכן אין מבוכה בציבור הפלסטיני כאשר מתגלית סתירה בין ההצהרות למציאות. הפלסטינים הבינו משלב די מוקדם שלא כדאי להיתפס בשקרים מול הקהל הנייטרלי ולכן דיברו במשך עשרות שנים בשני קולות שונים, תופעה המכונה "שיח כפול" (double talk), שביטאה לא רק שפה שונה אלא קודי התנהגות אחרים. כך בפניותיהם באנגלית לעולם המערבי שידרו הפלסטינים מתינות ורצון לפשרה, אך כלפי העולם הערבי הפשרה הוצגה רק כאמצעי זמני בדרך לחיסולה של ישראל. הגמישות ביחס לאמת מצד הפלסטינים מתבצעים באופן שיגרת ומתייחסים לתחומים רבים שיפורטו. הנפגעים הפלסטינים מהתקפות ישראל הם חפים מפשע — כל פגיעה בפלסטינים הינה התנכלות מכוונת מצד ישראל. זאת במטרה לצמצם את היקף הפעילות שמבצעת ישראל, לחזק את רגשות ההאשמה שלה על פגיעה בחפים מפשע (ראה בהמשך), להאשים אותה בהסלמה ולהציגה כמבצעת פשעי מלחמה (ראו דמוניזציה והתקפיות). עם תחילת הסיכולים הממוקדים של פעילי טרור ושל מבצעי ירי קסאמים ברצועת עזה באמצעות כלי טיס, טענו הפלסטינים שישראל פוגעת בחפים מפשע.³⁸ מצג זה הוצג לכתבים בצורה מושכלת — תחילה הדגישו את הקורבנות האזרחיים — עוברי האורח ובמיוחד את הילדים שנהרגו בפעולות אלה והתעלמו במכוון ממנהגם להקיף את הלוחמים, במהלך נסיעות ברכב ובמהלך פעולות צבאיות, בילדים.³⁹ כמובן ששייכותו האירגונית של ההרוג הוכחשה (אלא אם היה מדובר במנהיג צבאי מוכר) ואם לא היתה ברירה, הוצג ההרוג כחבר הארגון שלא עסק בתחום הצבאי אלא בתחום הפוליטי, הדתי או אחר. גם כאשר יזמו הפלסטינים תקיפה ישראלית על ידי גירוי, כגון ירי מתוך שכונת מגורים, הם דחקו לשוליים את ההקשר הכללי והבליטו את הפגיעה באזרחים. מכיוון שבמקרים רבים פעלו החמושים הפלסטינים בקרב אוכלוסייה אזרחית, במטרה מכוונת להגדיל את מעגל הנפגעים (כחלק מהמסרים לקהל הבית) או כמנהגם שלא ללבוש מדים במהלך פעולות מסוג זה, קל היה להציג את הנפגעים

כאזרחים. להצגת הדברים בצורה זו היתה השפעה מצטברת על קהלים בישראל ובמדינות המערב.⁴⁰

משקר למוסכמה

הפלסטינים אימצו מספר מרכיבים המזכירים את תפיסת "השקר הגדול" של התעמולה הנאצית, לפיה חזרה על מסרים – מופרכים ככל שיהיו – תהפוך אותם בהדרגה למוסכמה, במיוחד אם האמירה תחוזק באמצעות העברת פיסות מידע שיתמכו בה באופן ישיר או עקיף. כך ניתן להאשים את ישראל ואת הכיבוש בכל מה שקורה לפלסטינים ולהעביר נושאים מהפריפריה אל מרכז השיח הפוליטי.

התחמקות מלקיחת אחריות

בכל פעם שהתבצעה פעולה בעל פוטנציאל של גרימת נזק לפלסטינים, הם מיהרו להתנער מאחריותם לביצועה ולהאשים מישהו אחר, בדרך כלל את ישראל. טיעונים כאלה מייאשים את ישראל, שהרי לא ניתן להידבר עם אדם לא-רציונאלי בנימוקים רציונאליים. שיטה זו מעניקה יתרונות רבים למפעילה והיא מותנית בנכונותו של היוזם להיתפס לעיתים כמגוחך בעיני העולם. השימוש בשיטה זו הלך וגבר במהלך האינתיפאדה השנייה.

אם התחמקות זו היא מאפיין תרבותי נפוץ בעולם הערבי, הרי שבתחום הל"פ שיכללו הפלסטינים אותו עד להבאתו לעקרון הפעלה מגובש. במספר מקרי אלימות פלסטינית מצאו הפלסטינים זווית לסיפור שהעניקה להם יכולת לצמצם את הנזק התדמיתי ואף להפוך אותו במידה רבה נגד ישראל. הדוגמא הקלאסית היא הנהג שדהר אל טרמפיאדה עמוסת אנשים בצומת הגבעה הצרפתית בירושלים ונורה. הפלסטינים טענו לרשלנות ישראלית מלהבחין בין תאונה לפיגוע. לכך יש להוסיף כי בפני עצמה זו דוגמא של יישום מטרה אסטרטגית של הקמפיין האלים של הפלסטינים שנועד למרר ולהמאיס את המציאות על הישראלים עצמם אך בעקרון ההפעלה הלפ"י שמנוסח כאן נראה שבחירת היעד לפיגוע ועיצוב הפעולה [בחירת נהג ערבי אמריקאי] מראים על חשיבה לפי"ת מוקדמת. כמובן שהיותו של הפוגע אמריקאי יכולה הוסיף משקל רב לתהודה של הפיגוע בארה"ב [אזרח אמריקני נורה במזרח ירושלים בידי חיילי ישראל וכו'].

השקרים של ערפאת

מאז הסכמי אוסלו הרבה ערפאת כיו"ר הרשות הפלסטינית לתקוף את ישראל ללא הפוגה והאשים אותה בכל הזדמנות במגוון האשמות. כאשר עומת מול האמת, הכחיש הכול ועבר מיד להתקפה על ישראל. מספר דוגמאות להמחשה: בתגובה לדברי ראש אמ"ן (ינואר 1995) שבשטחים מתחילה לבנוניזציה, אמר ערפאת שראש אמ"ן בעצמו הוא זה שגרם לכך.⁴¹ כאשר נשאל לתגובתו על הפיגוע בבית ליד (מרס 1995), השיב ערפאת שהמחבלים עברו חמישה-שישה מחסומים ישראלים ואף אחד לא עצר בעדם, מכאן שהאשמה מוטלת על ישראל.⁴² במאי 1995 הציג ערפאת 1,500 תעודות זהות ישראליות ריקות שנתפסו ברצועה, שנשלחו לדבריו בידי ישראל לגורמים פוליטיים וחבלניים ברצועה.⁴³ הגדיל לעשות כאשר טען (מרס 1996) שאת הפיגוע בקו 18 בירושלים ביצע רחבעם זאבי.⁴⁴ כשנחשפה אניית הנשק "קארין A" (שהעבירה נשק מאיראן לרצועת עזה ונתפסה 2 ינואר 2002) ע"י חיל הים היתמם ערפאת וטען שאין לו מושג למי היה המטען מיועד. כאשר התלונן משה יעלון ב-1995, אז ראש אמ"ן, על המשך פעילותו של מומחה הפיגועים מוחמד דף ללא הפרעה מצד הרשות, שאל ערפאת: "מוחמד מי?", לקול צחוקם של יועציו.⁴⁵

פעילות זו מובנת לאור אישיותו הצבעונית והתדמית ששקד ערפאת לטפח במשך עשורים.⁴⁶ אך את הטכניקות הללו אימצו גם יריביו מן החמאס. כאשר התפוצצה מעבדת נפץ בשכונת שיח רדואן ברצועת עזה (אפריל 1995), הודיע דובר הארגון שישראל שלחה ילד עם מזוודת תופת ושם התפוצץ. אחר כך טען שבכירים בשב"כ יזמו את ההתקפה.⁴⁷ לאחר שמחבל פוצץ עצמו עם עגלת תופת בגוש קטיף (יוני 1995), הודיע החמאס שאין זו פעולה של הארגון אלא האיש פעל על דעת עצמו.⁴⁸ הטענה הזו ניצלה את הבורות של הקהל הניטראלי (ובמשתמע נשענה גם על מחדל ישראלי רחב היקף) בכל הקשור למידע אודות מורכבות התהליך של תכנון וביצוע פיגוע מסוג זה, כמו איתור, גיוס ואימון המחבל המתאבד, איסוף מודיעין מוקדם על היעד ועל הדרכים להגיע אליו, שלא לדבר על חומרי הנפץ, השגתם, הכנתם והבאתם לזירה.

מעבר לצורך הטקטי להדוף את האשמת הישראלים בכל פיגוע לגופו יש לראות את האפקט המצטבר של ליבוי ייאושו של היריב עם הדיפה מצלחת (לרוב משולבת בתקיפה) של האשמת ישראל בכל רוע אפשרי, וההדרב בקהלים הניטראליים לגירסא הפלסטינית, מגוחכת ככל שתהיה.

טכניקות נפוצות בל"פ הפלסטינית

1. יצירת הזדמנות וניצול הזדמנות

אלה הם שני מושגי יסוד ותיקים, שהראשון הוא ביום אירוע מתחילתו ועד סופו, והשני הוא לקיחת אירוע קיים וניצולו להפקת רווח תעמולתי. בשניהם מבקש היוזם לנצל את ההזדמנות כדי לקדם את מטרותיו.

יצירת ההזדמנות הגדולה ביותר של הפלסטינים היתה המקרה של הילד מוחמד א-דורה. צלם פלסטיני ברשת הטלוויזיה הצרפתית "France 2", תיאר את "מותו" בחילופי אש בין כוחות צה"ל לפלסטינים בצומת נצרים ברצועת עזה (30 ספטמבר 2000, היום השני של אינתיפאדת אלאקצא). בדיעבד, מראים כל הסימנים שהפלסטינים ביימו את התקרית מתחילתה ועד סופה. הסרט שהוצג כולל חילופי אש ואחר כך את הילד השוכב על הקרקע. הקטע האמצעי חסר ובית משפט צרפתי ביקר קשות את הרשת. פרסום המקרה תרם לשלהוב הרוחות בקרב הפלסטינים והיה אחד הגורמים שהביאו להסלמה בתגובתם נגד כוחות צה"ל. לכן נוצל האירוע במשך שנים הן בזירה הפנימית לעידוד השנאה לישראל ולגיוס מתאבדים והן בזירה העולמית לצורך ביצוע דמוניזציה נגד ישראל.

בתחום ניצול ההזדמנות, ניצלו הפלסטינים את המציאות בשטח ואת חוסר הבנתו של האויב הישראלי את תחום הלוחמה הפסיכולוגית בעימות נמוך עצימות. לאחר שרכשו בהדרגה את המיומנות הדרושה לכך, הצליחו למצוא בכל אירוע ובכל סיפור את זווית הראייה שתביא לדמוניזציה של ישראל. כל פגיעה בפלסטיני היא "ניסיון השמדה" ו"טיהור אתני", ו"מסע דתי נגד כל המוסלמים". כל סיור שיגרתי של צה"ל הוא "פעולת פשיטה". הצהרה ישראלית אם באה, הוצאה מהקשרה,⁴⁹ וכל עמדה ישראלית הוצגה כהפרת המו"מ. אירוע פתיחת מנהרת הכותל לביקורי תיירים (ספטמבר 1996) נוצל ע"י הפלסטינים לגיוס הציבור והעולם הערבי, בטענה שהיהודים זוממים להשתלט על הר הבית. יישום העיקרון הזה מודגם היטב בתקרית שאירעה בחוף עזה (יוני 2006), כאשר משפחה מקומית יצאה לטייל בחוף ונפגעה ממתען נפץ. הפלסטינים ניצלו את האירוע כדי להאשים את ישראל בביצוע ירי ארטילרי מכוון מספינת חיל הים

לעבר המשפחה.⁵⁰ מספר שבועות אחר כך הודתה בת המשפחה ממיטתה בבית חולים בישראל כי אביה שיחק בנפל פגז שהיה על החוף.

בנייתה של גדר ההפרדה מאפריל 2002 בין ישראל לבין שטחי יהודה ושומרון נוצלה ע"י הפלסטינים לביצוע התקפות רבות על ישראל. הם פעלו לשנות את תוואי הגדר, להתלונן על נזקיה לאוכלוסיה המקומית ואף להציגה כלא יעילה (ניתן לעבור אותה באמצעות סולם חבלים). למותר לציין את חוסר התייחסותם לעובדה שישראל החלה בבנייתה כדי למנוע פיגועי התאבדות בשטחה ע"י מפגעים שיצאו משטחי הרשות.

2. ליבוי רגשות

כל העוסק בשכנוע, מודע לעיקרון הוותיק, ששימוש ברגש הוא אפקטיבי ביותר בהשגת המטרה (בטווח הקצר בוודאי), מאשר עידוד הצרכן/קהל היעד להפעיל שיקול רציונאלי. הפלסטינים יישמו את העיקרון הזה בניהול הלוחמה הפסיכולוגית ושידרגו אותו לרמה גבוהה. אמנם כבר במלחמת העולם הראשונה השתמשו מדינות ואירגונים בליבוי רגשות לצרכים פוליטיים וצבאיים, אך הפלסטינים הם מקרה בולט במיוחד ביכולתם להפיק ולתזמר לפי דרישה רגשות כגון זעם, התלהבות ושנאה בעוצמות הולכות וגוברות לאורך ארבעה עשורים. מהאינתיפאדה הראשונה (1987-1991) בלטה יכולתם לנתב ולארגן את רגשות הזעם, החל מהפגנה שכונתית וכלה בעצרות המונים. כאשר עלה הצורך להציג מצג רציונאלי ושקול, כגון בראיונות לתקשורת מערבית או מפגשים בדרג פוליטי בכיר במערב, השתמשו הפלסטינים בנתונים ושיקולים אסטרטגים רק כציפוי להצגת טיעונים רגשיים. שימוש רב נעשה ב"עוולות הכיבוש" ולצורך כך העבירו מסרים על הפגיעה ברקמת החיים של התושבים עקב הסגרים, גדר ההפרדה והמחסומים. תמונת ילד פלסטיני העומד על דחפור ומנסה לשכנע את המפעיל לא להרוס את ביתו, או תמונת ילדה שאיבדה עין מכדור גומי הן דוגמאות אופייניות. העיקרון הוותיק הוקצן באינתיפדה השנייה כשהדימויים החזקים הזכורים ממנה היו תמונתו של מוחמד א-דורה בזרועות אביו והשייך יאסין בכיסא גלגלים. מסרים אלה עוררו, כפי שצפו הפלסטינים, ויכוחים פנימיים בישראל והביאו לצמצום מרחב התמרון של מערכת הביטחון. הלחצים חוזקו על ידי לחץ ממדינות אירופה ומארה"ב על ממשלות ישראל לרסן את התקפותיהן על הפלסטינים.

3. הקרסת מנגנוני האוייב

בהשקעה קטנה ניתן ליצור עומס רב על מנגנונים שונים בישראל, כמו שירותי הצלה, חבלני המשטרה וכוחות צה"ל. המטרה היא להטרידם, לגרום להם להוצאות מיותרות ולהכביד על תפקודם הכולל ובכך להציג את חוסר האונים של הממשלה בטיפול בבעיות. עיקרון זה בא לידי ביטוי מלא באינתיפדה הראשונה מראשית 1988 במישור המשפטי כאשר ההנהגה המאוחדת פעלה להקריס את מערכת המשפט הצבאי ביהודה ושומרון ובחבל עזה. זאת על מנת למנוע מישראל חזות דמוקרטית של עשיית צדק. בתקופה הנדונה כללה מדיניות ההקרסה קשת פעולות החל מאזעקות שווא של ארגוני הצלה, מטעני דמה או מידע הונאתי שהביא לחסימות כבישים על מנת למרוט את עצבי הנהגים. פרסום הודעות דובר החמאס שבקרוב יבוצעו עוד פיגועים כואבים היו אמצעי יעיל.⁵¹ הצהרה פשוטה כזו המשודרת ברדיו או בכרוז המועבר לסוכנות ידיעות, מעלה את הדריכות בצה"ל במשטרה ובשב"כ (במידה ונתמכת ע"י מידע מודיעיני מותאם), מבטלת חופשות במערכת הביטחון, וגורמת לתגובת שרשרת של מתח ועצבנות בקרבם, משפחותיהם ובציבור בכלל.

4. ניהול מדיה ויחסי ציבור

מבחינת הלוחמה הפסיכולוגית, אמצעי התקשורת מהווים כלי הפצה חשוב, מאחר שהתכנים שעוברים בהם (למעט פרסומת מסחרית), נתפסים על ידי רוב קהלי היעד כאובייקטיביים. הגופים העוסקים בתחום מתחרים בהצלחה ביתר אלפי האינטרנטים השולחים חומר בתקווה שיתפרסם שכן הם עוסקים במקרים רבים בחיי אדם או בנושאים דרמטיים אחרים. עקב התחרות הקשה בין אמצעי התקשורת, יש נטייה להדחיק לשוליים נימוקים מוסריים או פטריטיים כגון שידור מסרי אויב או הוצאות להורג. הצורך המתמיד בסיפורים גורם לכך שאיטם יועתק מערוץ לערוץ וממדיום אחד לשני תוך כדי תוספת מקורית, לכאורה, בכל פעם, באמצעות מתן פרטים חדשים וזוויות חדשות לסיפור.

חשיבותו של אירוע מדיה הוא בעצם שידורו. לכן גורמים שונים מביימים אירועים ומזמינים את הכתבים להשתתף בהם. קל לארגן מסיבת עיתונאים, אך מטבעה היא לא מהווה אירוע דרמטי ולכן בדרך כלל לא תזכה לסיקור נרחב. מנגד, תדרוך כתבים במקום האירוע, במיוחד מייד לאחר התרחשותו, הוא בעל ערך דרמטי יותר, ובכל מלחמה/עימות קיימים סיפורים רבים כאלה. אנשי

הלוחמה הפסיכולוגית ישאפו לחפש זוויות שונות שמעניינות את המדיה, כדי להעביר תימות ומסרים שאותה הם רוצים להפיץ בקרב קהלי היעד.

הפלסטינים השתמשו בקשרים עם המדיה ובטכניקות שונות של יחסי ציבור כדי למשוך את תשומת ליבה של המדיה ולהעביר באמצעותה את המסרים שלהם.

ניהול מדיה

במלחמות המדיה היא חשובה מדי מכדי להניח לה לפעול לבד. עקב השפעתה הרבה הסיכונים פשוט גדולים מדי. לכן במשטרים טוטליטאריים – ואש"ף והרשות בכלל זה – המדיה נמצאת תחת פיקוח הדוק. הדמוקרטיה ישאפו לשלוט במדיה מבלי להיתפס כטוטאליטאריות ומטבע הדברים הפיקוח יהיה רופף הרבה יותר.

ניהול המדיה הוא תחום עצמאי בחקר התקשורת, ואנרגיה רבה מושקעת בחקר המדיה בשעת מלחמה. מטבע הדברים של עיסוק במלחמה, הדיסציפלינה של הלוחמה הפסיכולוגית רואה את המדיה ככלי שרת בלבד לצורך השגת יעדיה.

אש"ף טיפח מאז שנות ה-70 קשרים עם המדיה ובנה בראייה ארוכת טווח רשת של משרדי עיתונות וסיפק להם במהירות חומרים טובים לשימוש – תרגומים, ראיונות, מרואיינים בכל שפה, סיורי שטח, מידע, סיפורים טובים ואירוח אוטנטי. הפלסטינים הקפידו במהלך השנים לשמור על יחסים טובים עם המדיה הישראלית והזרה, לאור ההבנה שאלה הם צינור ההעברה החשוב ביותר לקהל הישראלי והניטראלים.

הידוק הקשרים עם עיתונאים ישראלים

נוכח חשיבותו הרבה של הקהל הישראלי לפלסטינים, ומאחר שהישראלים מתייחסים לאמצעי התקשורת הפלסטינים בצורה שלילית, השתמשו הפלסטינים בכלי התקשורת הישראליים כאמצעי ההפצה העיקרי לקהל האויב. הם השקיעו אנרגיה רבה ביצירת קשרים טובים עם כתבי השטחים, בקיום פגישות עם ערפאת ובכירי הרשות, אירוח נדיב, סיורי שטח ובעיקר אספקת מידע, לרוב אמין (אם כי מזווית הראייה הפלסטינית) על אירועים שונים שבהם גילתה התקשורת עניין. התלות של הכתבים הישראליים בקבלת מידע מהפלסטינים גברה והלכה במיוחד לאחר שהשהות בשטחים נאסרה על אזרחי ישראל.

סקרי דעת קהל

הסקרים מהווים חלק בלתי נפרד מיחסי הציבור, שכן לנתונים המספריים יש הילת אמינות שקשה לערער עליה. מעטים יכולים לנתח נתוני סקר באופן אובייקטיבי והדרכים לפרשנות סובייקטיבית של הממצאים הם רבים ותלויים, בין היתר, בהטיות מכוונות שמתלוות לניסוח השאלות.⁵² הפלסטינים למדו לנצל את הנתונים הסטטיסטיים לצרכיהם ובעיקר כדי לחזק את האמינות של טענותיהם.⁵³ מספר מכוני מחקר הוקמו בעזה ובאיו"ש אחרי הסכמי אוסלו, חלקם יש לשער ממניעים כלכליים וחלקם ממניעים פוליטיים. גם מכוני המחקר הוותיקים, כמו PASSIA בראשות ד"ר מהדי עבד אל האדי – איש אש"ף ותיק – ו-JMCC של ע'סאן ח'טיב השתמשו בסקרים במקרים רבים. המכון הידוע ביותר הוא "המכון למחקרי דעת קהל" של ד"ר חליל שקאקי.⁵⁴

סיכום

הערכת יעילות היתה תמיד עקב אכילס של דיסציפלינת הלוחמה הפסיכולוגית. מעטים האנשים והגופים (פרטיים וציבוריים) שידודו כפה מלא שהושפעו ממסרים ישירים ועקיפים שהופנו אליהם. קל וחומר כשמדובר במקבלי החלטות. עם התמקצעות הדיסציפלינה נבנו כלים מתודיים להערכת יעילות הל"פ. הנתונים בתקופה הנדונה, אם ישנם, הם בוודאי תחת מעטה של סודיות. לכן בהיעדר נתונים נותר לנו להביט במבט פנורמי על התנהלות המאבק בתנאים שהתנהל ולהציע פרספקטיבה כוללת המציבה את כמויות הענק של המסרים שהוחלפו בתבניות מסודרות של עקרונות ההפעלה מבית מדרשה של הלוחמה הפסיכולוגית. כאמור, אין מידע גלוי (וספק אם יש מידע חשאי) כגון ספר ההפעלה של הלוחמה הפסיכולוגית הפלסטינית. יחד עם זאת הצגת כללי הל"פ מראה שהמסרים הפלסטינים לא עוצבו והועברו מתוך ספונטניות וחוסר מחשבה, אלא להיפך, והם שירתו מטרת מוגדרת היטב.

מאמר זה מציע למעשה שהשיתוק המבצעי שאחז את ישראל לכל אורך תקופת אוסלו ועד אמצע האינתיפדה השנייה הוא תוצאה ישירה של קמפיין הל"פ האסטרטגי המשולב באלימות שניהלו הפלסטינים בהצלחה מרובה במשך כעשור, בו נורו רקטות על ערי ישראל, מתאבדים התפוצצו ברחובותיה, מעמדה הבין-לאומי התערער ועצבי אזרחיה נתרפטו עד דק.

המפנה הזמני חל לא ביוזמתה אלא משגיאה פלסטינית בעצמת משיכת החבל. הפיגוע במלון פארק, שישראל השכילה למתג כ "טבח ליל הסדר" במרץ 2002 היה משיכה חזקה מדי (כמו חטיפת רגב וגולדווטר עבור נסראללה ארבע שנים מאוחר יותר) וישראל יצאה למבצע צבאי מוגבל. את השגיו הצבאיים לא ניתן להכחיש אך הל"פ הפלסטיני השכיל להחזיר את המצב הפוליטי לקדמתו על ידי תימת ה"טבח בג'נין".

בראייה רטרופקטיבית ניתן לציין לשבח את ההישגים הפלסטינים בהתחשב בפערי העצמה בינם לבין ישראל. למרות שעל פניו הל"פ הפלסטיני נראה גס ופרימיטיבי וכולל אלמנטים גבלסיים לכאורה, הרי שמה שמשנה הוא מבחן התוצאה. אין צורך במחקרי עומק כדי להוכיח סטטיסטית את ירידת המוראל בישראל. די אם נבחן את הנתונים המשוערים של ירידה מהארץ, של מספר הדרכונים הנוספים שישראלים ילידי הארץ מוציאים או נכסי הנדל"ן למגורים הנרכשים בחו"ל.

הל"פ הפלסטינית החלה לשאת פירות במלחמת לבנון הראשונה ב-1982. מהתחלות מהוססות בנו הפלסטינים חמש שנים אחר כך במה שקיבעו בתודעה העולמית כאינתיפדה הראשונה מערך מרשים של מידע לקהלי הבית, האוייב הישראלי והנייטראלים, שיוזם, ניצל ושיווק מידע באמצעים פשוטים של כרוזים ופקסים עד שהביא להישג המדיני המשמעותי הראשון ועידת מדריד (1991). בשנתיים שלאחר מכן עבר מוקד הפעילות למו"מ חשאי שהביא את ההישג הבא — הסכמי אוסלו. ההסכמים שהביאו לסטוס של מדינה דה פקטו אפשרו לרשות להעלות מדרגה והל"פ הפכה לפעילות ברמה מדינתית וגלויה. הל"פ גויסה לשיפור מתמיד של תנאי ההסכם. כאן הדיסציפלינה האקדמית מחייבת לומר שבמובן זה הגלוי, אין לראות בכך ל"פ אלא כלי מו"מ מקובל. אלא שבדיעבד מסתבר לנו שערפאת מעולם לא ויתר על מדינה פלסטינית מ"הנהר לים", ובמישור החשאי חתר לפירוקה של מדינת ישראל. ואכן, משתמו החגיגות וטכסי החתימה עברו ערפאת והחמאס לשימוש בגרילה וטרור, וכאן שוב צפה הדוקטרינה של לוחמה פסיכולוגית קלאסית ותפסה את מרכז הבמה כמעצבת המציאות הפוליטית.

מותו של ערפאת והפילוג בחברה הפלסטינית בין החמאס לרשות האטו את התהליך אך הוא לבש ופשט צורה מאחר שמאזן הכוחות הפיזי לא השתנה באופן רדיקלי. המטרה, כפי שמסתמן על פי ראיית הל"פ, היא לשרת את הראייה הצבאית והפוליטית, לייאש את הישראלים, להביך אותם, ולנעוץ טריז בינם לבין

עצמם ולשכנעם שצדק היסטורי דורש תיקון עוול היסטורי. אם אך יקבלו את הדרישה הנוכחית, הכל יבוא על מקומו בשלום.

הגדר בבילעין, החרם האקדמי בבריטניה ועלילת הדם השבדית, הם מקרים קלאסיים של הפעלת ל"פ לפי הספר. סחר איברים שבו מואשמת ישראל היה במקור מבצע ל"פ סובייטית שנועד להשחיר את ארה"ב בשנים האחרונות לפני שקיעת בריה"מ.⁵⁵ כל הנ"ל מראים שבין גלי פעילות צבאית יש את השיגרה של לוחמה פסיכולוגית פלסטינית מתמדת מול כל קהלי היעד.

בראייה הסטורית אין כל חידוש עקרוני בל"פ הפלסטיני, למעט שילוב מחבלים מתאבדים. הדברים נעשו בעבר והם גלויים לכל חוקר של המאבקים לעצמאות של היישוב, ה־FLN באלג'יר וה־IRA בצפון אירלנד. הצד המשמח או המייאש בדיסציפלינת הלוחמה הפסיכולוגית שהכללים וטכניקות ההפעלה ידועים מראש. מה שנותר למתכננים בזרועות הביטחון הוא "להציב בנוסחא" ולקבל את המתווה העתידי של ל"פ היריב.

טוב תעשה מערכת ביטחון אם תקצה משאבים מתאימים למחקר בתחום זה, דבר שיוכל להביא לה את מפת הל"פ בתקופה העתידית. מה שיפתיע יהיה רק הנושאים שבהם יבחר האויב להשתמש בטכניקות הקיימות.

המצב הנוכחי מסתמן כעגום למדי. העברת מסרים לפלסטינים בשפה הערבית כמעט שאינה קיימת, וכל הצעה להקמת ערוץ לוויין בערבית או בפרסית מתקבלת בעקימת אף ובזלזול אנין. הפלסטינים לפלגיהם וכן האיראנים מוסיפים להתחזק באמצעי ההעברה ובקמפיינים גדלים והולכים בתחום הל"פ (ראו ביטול הגדר; הרעלת בארות עזה; דו"ח גולדסטון) ועל ישראל לחבל במהלכים אלו, לפרק פסיכולוגית את תהליך הג'יהאדיזציה שהעבירה הרשות הפלסטינית את צעיריה במשך התקופה הנידונה וליזום פעילות לפי"ת מונעת שתביא את הפלסטינים לדרגיהם ולאירגוניהם, להערכה מפקחת של המציאות.

הערות

- 1 ראו ספרו של ג'ים לדרמן על התקופה: Lederman, J. *Battle Lines: The American Media and the Intifada* (Henry Holt & Co.) NY, 1990
- 2 מודעה פוליטית שמתפרסמת בעיתון היא חלק מתהליך לגיטימי במאבק פוליטי, אך אם היא יוזמה בידי גורם עוין והיא חלק מקמפיין כללי נגד גורם כלשהו, הרי שהיא שייכת ללוחמה הפסיכולוגית.
- 3 לרשות הפלסטינית יש יחידה שתפקידה לסרוק את העיתונים הישראליים כדי למצוא נושאים בעלי פוטנציאל לניצול ל"פ. ראיון עם קצין אמ"ן.
- 4 "היחידה שתשגע לאויבינו את המוח" אתר NRG:
<http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/020/638.html>
IDF Psychological Warfare Unit at Work, A Harel, Haaretz
<http://www.fromoccupiedpalestine.org/node/1490>
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3647731,00.html>
- 5 ראו מאמרו של ע' נבון המדבר מפורשות על העתקת מודל התעמולה הסיני והוויאטנמי בידי הפלסטינים: E. Navon: *Soft Powerlessness: Arab Propaganda and the Erosion of Israel's International Standing Working Paper Herzliya Conference*, January 21-24, 2006
<http://www.google.com/search?hl=en&q=navon+%22winning+the+war+of+ideas%22>
- 7 <http://www.mideastweb.org/plo1974.htm>
- 8 פרופ' יואב גלבר מצא 36 אתרים שונים העוסקים בטבח בטנטורה במלחמת העצמאות, למרות שלא היה טבח כזה כלל. "הגנרלים משיבים אש באינטרנט", ידיעות אחרונות, 14.12.2001.
- 9 לדברי החוקרת חני זיו הד"ר חנאן עשראווי עומדת מאחורי פעילות זו. ידיעות אחרונות, 14.12.2001.
- 10 "מתקפת הסתה נגד ישראל באינטרנט", ידיעות אחרונות 14.6.1995, עמ' 6.
- 11 "גלעד שליט נפצע בתקיפות חיל האויר בעזה".
<http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/832/201.html>
- 12 קוברים את המועמדים כדי לראות מי נשבר, ידיעות אחרונות 17.4.1995, עמ' 4.
- 13 אמירות בנוסח שעקרונות אין בינינו כל הבדלים. לישראלים יש נשקים משוכללים, לפלסטינים יש את המתאבדים. http://www.mfa.gov.il/MFA/MFAArchive/2000_2009/2001/5/Palestinian%20Incitement%20of%20Suicide%20Bombings

- 14 לדוגמא הלוליינות הפרשנית שנוקקה ארה"ב לאפשר את נאומו באו"ם שנתיים אחרי הרצח בכפר האולימפי במינכן. ערפאת הגיע לגג בנין האו"ם במסוק וכך לא דרך על קרקע אמריקנית.
- 15 יש כמובן סכנה שבכך מקלים על האויב לצאת למלחמה, אבל מאחר שישראל הלכה בתקופה הזאת בנתיב פייסני, פחתה מאוד סכנה זו. צילום של מפגין פלסטיני נושא סכין גדולה מכוסה במסכה מפחידה. מעבר לצורך להסתתר מפני צה"ל והשב"כ, נועדה המסכה להטיל אימה בעיצובה המטורף. ידיעות אחרונות 19.4.1995.
- 16 צילום של הוצאה להורג של פעילי פת"ח בידי החמאס, <http://www.youtube.com/watch?v=McxxS98E22o>
- 17 הפנייה ליהודי ארה"ב מצדיקה מאמר נפרד. בתמציתיות גורסת האסטרטגיה הפלסטינית שיש להפעיל לחץ על הקהילה היהודית על מנת שזו תפעיל את השפעתה בישראל כדי שהלחץ שהקהילה נלחצת יוסר. ישראל לפי תפיסה זו היא נטל על יהודי ארה"ב.
- 18 "מנהיג מחבלים מלבנון מודיע: הכשרנו 70 פצצות אנושיות, אלפי מתנדבים מוכנים לפיגועי התאבדות", ידיעות אחרונות 16.4.1995, עמ' 7.
- 19 מח"ט הצנחנים אמר אחרי הפעולה בשכם ש"הנמר מבלאטה נתגלה כחלתול". "The Balata tiger turned out to be a pussy cat!". Jerusalem Post 3.3.02, p.2
- 20 "רח"ט מחקר אמ"ן בוועדת הכנסת", הצופה 26.12.08. = <http://hazofe.co.il/web/katava6.asp?Modul=24> כאמור, הכשל בהתנהגות החמאס באירוע הזה היה שהוא מתח את החבל יותר מדי, ולכן התגובה הישראלית היתה קשה ולא-מידתית בראייתו.
- 21 הארץ 21.4.1996, עמ' 22.
- 22 <http://israels60thbirthday.com/2008/05/13/israel60-turin-book-fair-protests>
Protest in London against Israel's invitation to Turin bookfare:
<http://www.globalwomenstrike.net/AntiZionism/ItalianEmbassyPicketReport.htm>
- 23 על פי דיווח של USA TODAY 9.2.2008 = http://www.usatoday.com/news/world/2008-02-09-1257011926_x.htm כאמצעי דמוניזציה היו האמריקנים במלחמת המפרץ הראשונה (1991) נגד עיראק. הפלסטינים מיהרו ליישם פעילות מוצלחת זו נגד ישראל.
- 24 כדיעבד התברר שהמצגות הפלסטיניות היו מבוימות, שכן במהלך "מצעדי הנרות" דולק האור בפנסי הרחוב, ובישיבת הנרות המפורסמת של הפרלמנט הפלסטיני נראה אור היום הזורח פנימה מבעד לוולונות ההאפלה.
- 25 "חדרי עינויים וצינוק נחשפו בבית בעזה", ידיעות אחרונות 1.5.1995, עמ' 6.
- 26 הארץ 14.3.1996, עמ' 2.
- 27 הארץ 23.2.1996.
- 28 העיקרון גם ידוע בפסיכולוגיה "כפעילות מתחת לסף הגירוי".
- 29 ההתגרות של החמאס בישראל עם סיום התהדיה (דצמבר 2008) ע"י ירי של עשרות קסאמים ופצצות מרגמה על שטחה, מהווה מבחינתם יוצא מהכלל, שגרמה למבצע "עופרת יצוקה" שהחל בסוף אותו חודש ונמשך בינואר 2009. גם מבצע "חומת מגן" (2002), שבו כבש

- צה"ל את הערים הפלסטיניות ביהודה ושומרון, היה תוצאה של פיגועי ההתאבדות במהלך אינתיפאדת אלאקצא שיזמו בעיקר החמאס והג'יהאד האסלאמי. הרשות נמנעה, כעיקרון, מנקיטת צעדים כאלה.
- 30 ידיעות אחרונות 18.6.95, עמ' 3.
- 31 ידיעות אחרונות 27.6.1995, עמ' 12 חמאס מכחיש מעורבות בפיגוע.
- 32 "בבוקי תבערה נגד טנקים", ידיעות אחרונות 13.7.2001. פרסום צילומי המנהרות בעזה בהם מועברים אף בעלי חיים. הצילומים ביוזמת החמאס, אוגוסט 2008. חמאס מפעיל 200 מנהרות הברחה וצינור דלק. <http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1016746.html>
- 33 סוריה מדגישה בכל הזדמנות שחידוש המו"מ איתה יתחיל מהנקודה האחרונה שהושגה במו"מ בעבר.
- 34 "קבלת פנים מאופקת ל-101 המשחררים", הארץ 9.1.1994, עמ' 2א'.
- 35 "רבין דחה בקשה לשחרר את שייך יאסין", ידיעות אחרונות 27.10.1993.
- 36 הארץ 7.2.1995.
- 37 על תרבות ה"בושה" במזרח מול תרבות ה"אשמה" המערבית נכתבה ספרות אנתרופולוגית עניפה. אחד החוקרים הידועים בתחום הוא ג'רט הופסטרט שעשה מחקר גלובלי עבור חברת IBM. למרות שקל לבטל טענה זו בנימוקי גזענות, חשוב שמקבלי החלטות יבחנו את האירועים מעבר לשיקול של תקינות פוליטית. Hofstede, G., *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, Sage Publications 2003
- 38 "Heavy Civilian Casualties after Drone Attacks" – <http://uniorb.com/RCHECK/drone.htm>
- 39 ראיון עם קצין חי"ר, מאי 2008. בהיותו בשירות מבצעי בשנת 2004 נכנס כוח צה"ל בפיקודו והתמקם בבית פלסטיני ברצועת עזה (נוהל "אלמנת קש"). בחצות הלילה ראו חמוש פלסטיני עם מטול RPG ומסביבו קבוצת ילדים שהעיר זמן קצר לפני כן, כדי שישמשו לו מחסה. הכוח הישראלי לא ירה עליו.
- 40 באוקטובר 2008 גילה מעקב של יונתן דחוח-הלוי, שארגון זכויות האדם רב ההשפעה "בצלם" כולל בנתוני האזרחים הנפגעים הפלסטינים גם פעילי טרור. <http://www.haaretz.com/hasite/spages/1031429.html?more=1>
- 41 "ערפאת: קצינים בצה"ל מחבלים בהסכם השלום", הארץ 10.1.1995, עמ' 2א'.
- 42 ידיעות אחרונות 29.3.1995.
- 43 "1500 ת"ז נתפסו בעזה", ידיעות אחרונות 15.5.1995, עמ' 12.
- 44 "ערפאת: גנדי ביצע את הפיגוע", ידיעות אחרונות 3.3.1996, עמ' 7.
- 45 א' קארש, ערפאת – האיש ומלחמתו בישראל, הוצאת מעריב, תל-אביב 2004, עמ' 138.
- 46 על ערפאת נכתבו (עוד בחייו) כתיסר ביוגרפיות אוהדות רובן בעידודו ובשיתוף פעולה מלא מצידו. עברו הפלסטיני המפוברק נחשף לעומק רק בספרו של אפרים קארש: *Arafat's War: The Man and His Battle for Israeli Conquest* (Grove Press, 2003).
- 47 ידיעות אחרונות 13.4.1995, עמ' 3.

- 48 "הרשות הפלסטינית עצרה את בכירי החמאס", ידיעות אחרונות 27.6.1995, עמ' 12.
- 49 כך, למשל, השתמשו הפלסטינים רבות במשפט של יצחק רבין (1992), שאמר כי היה רוצה שעזה תטבע בים. המשך המשפט – מכיוון שאי אפשר, צריך להגיע למו"מ – הושמט.
- 50 http://www.honestreporting.com/articles/45884734/critiques/Gaza_Beach_Label.asp
- 51 הארץ 5.3.1996, עמ' 24.
- 52 לא ברור מה המתודולוגיה של הסקרים, כיצד מנוסחות השאלות וכיצד מתבצע הסקר עצמו בחברה טוטאליטרית, כמו הרשות הפלסטינית או רצועת עזה תחת שלטון החמאס. אם ניתן להסיק מממצאי הצוות שחקר את נתוני האוכלוסין של הלשכה הלאומית הפלסטינית לסטטיסטיקה, שמצא פער של כמיליון איש בין המציאות לדיווחי הלשכה, נראה שיש מקום לחשש. ראה בנט צימרמן, יורם אטינגר, "פער המיליון".
- 53 כך למשל, סקר של "סוכנות הידיעות העצמאית הפלסטינית", שדיווח ש-75% מהפלסטינים תומכים בתהליך השלום" (יוני 1995), זכה בידיעות אחרונות למיקום מכובד ולכותרת גדולה. ידיעות אחרונות 23.6.1995, עמ' 6.
- 54 הנתונים הסטטיסטיים נתקבלו תמיד בידי המדיה בלי פקפוק. דני רובינשטיין, "הפתח מוביל בכל הסקרים" 23.1.2006:
- <http://www.haaretz.co.il/hasite/objects/pages/PrintArticle.jhtml?itemNo=673611>
- ד"ר נביל אל קוקאלי מבית סאחור, המכון הפלשטיני לחקר דעת קהל, "ובינתיים ברמאללה יותר משליש מוכנים להגר"
- <http://www.inn.co.il/Besheva/Article.aspx/2429>
- 55 Soviet Active Measures in the "Post-Cold War" Era 1988-1991. A Report Prepared at the Request of the United States House of Representatives Committee on Appropriations by the United States Information Agency June 1992
- http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/index.htm#Contents
- הסיפור שהופץ ברחבי דרום אמריקה היה שאמריקנים עשירים מגיעים על מנת לרכוש איברים להשתלה, שנלקחים מילדים עניים מקומיים בידי כנופיות חוטפים.

נספח

אירועים עיקריים בעימות הישראלי-פלסטיני 1993-2008

9 בספטמבר 1993	רה"מ יצחק רבין ויו"ר אש"ף יאסר ערפאת החליפו ביניהם מכתבי הכרה הדדיים.
13 בספטמבר 1993	טקס חגיגי בבית הלבן לחתימה על "הצהרת עקרונות בדבר הסדרי ביניים של ממשל עצמי", שנודעה כ"הסכם אוסלו" או "הסכם עזה ויריחו תחילה".
ספטמבר 1995	חתימה על הסכם "אוסלו השני", שעסק בעיקר בהעברת ערים ביהודה ושומרון לשליטת הפלסטינים.
27-24 בספטמבר 1996	מהומות ביהודה ושומרון עקב פתיחת מנהרת הכותל לביקורי תיירים ע"י רה"מ בנימין נתניהו.
15 בינואר 1997	חתימה על "הסכם חברון" בין ישראל לרשות הפלסטינית על נסיגת כוחות צה"ל ממרבית שטחה של העיר.
23 באוקטובר 1998	רה"מ בנימין נתניהו ויו"ר הרשות הפלסטינית יאסר ערפאת חתמו על "הסכם ואי" שעסק בצעדים מעשיים ליישום הסכם אוסלו.
25-12 ביולי 2000	כישלון השיחות בין רה"מ אהוד ברק ליאסר ערפאת בקמפ דייוויד בתיווך הנשיא קלינטון.
28 בספטמבר 2000	תחילת אינתיפאדת אלאקצא.
29 במרס - 10 במאי 2002	מבצע "חומת מגן" שבמהלכו כבשו כוחות צה"ל את הערים הפלסטיניות ביהודה ושומרון.
11 בנובמבר 2004	מות יאסר ערפאת.
15 בינואר 2005	מינוי אבו מאזן ליו"ר אש"ף ולנשיא השני של הרשות הפלסטינית.
קיץ 2005	סיום מעשי של אינתיפאדת אלאקצא/אירועי גאות ושפל.
23-15 באוגוסט 2005	ביצוע "תכנית ההתנתקות" שבה ישראל פינתה את כל היישובים היהודיים מרצועת עזה וארבעה יישובים מצפון השומרון.
25 בינואר 2006	ניצחון לחמאס בבחירות לפרלמנט הפלסטיני.
29 במרס 2006	השבעת ממשלת החמאס בראשותו של איסמאעיל הניה.
16-11 ביוני 2007	כיבוש רצועת עזה ע"י החמאס.
27 בדצמבר 2008	תחילת מבצע "עופרת יצוקה" של צה"ל ברצועת עזה, לאחר שהחמאס ירה עשרות קסאמים ומרגמות על שטח ישראל עם סיום התהדיה שנמשכה כחצי שנה.

מקורות

עיתונים

♦ Jerusalem Post ♦ הצופה ♦ הארץ ♦ ynet ♦ ידיעות אחרונות
USA Today ♦ Washington Post

אתרים

1. <http://israels60thbirthday.com/2008/05/13/israel60-turin-book-fair-protests/>
2. <http://www.globalwomenstrike.net>
3. <http://www.honestreporting.com>
4. <http://www.unitedjerusalem.org>
5. <http://www.investigativeproject.org>
6. <http://news.walla.co.il>
7. <http://uniorb.com>
8. <http://www.biu.ac.il>
9. <http://www.nrg.co.il>
10. <http://www.nrg.co.il>
11. <http://www.pbs.org>
12. <http://www.youtube.com>
13. <http://reut-institute.org>
14. <http://www.commondreams.org>
15. <http://www.alondon.net>
16. <http://news.bbc.co.uk>
17. www.inn.co.il

מאמרים

- אפרים קארש, "מלחמת אוסלו: אנטומיה של הונאה עצמית", מרכז בס"א, 2003.
בנט צימרמן, יורם אטינגר, "פער המיליון", מרכז בס"א,
N. Ateek, "Suicide Bomber — What is Theologically and Morally Wrong in
Suicide Bombings: A Palestinian Christian Perspective" (Sabeel Ecumenical
Liberation Theology Center). Jerusalem, 2003
M. Kramer, "Ivory Towers on Sand: The Failure of Middle Eastern Studies in
America", *Policy Papers* (Washington Institute for Near East Policy) No. 58

ספרים

- שלייפר, ר', לוחמה פסיכולוגית, מערכות, משרד הביטחון, תל-אביב, תשס"ח.
Hofstede, G., *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions
and Organizations Across Nations*, Sage Publications, 2003

